

חוברת לימוד והגות

פקודי

12 שאלות לשאול סביב שולחן השבת

שתיים־עשרה שאלות מתוך שיעורו של הרב רפאל בניזרי "פקודי: המשכן הפנימי": המשכן שנושאים עמנו גם כשהחומות נופלות. מדוע הוא נקרא משכון, מדוע בצלאל צודק מול משה בסדר המלאכות, ומדוע הסיפוק שבחובה שמולאה הוא רעל.

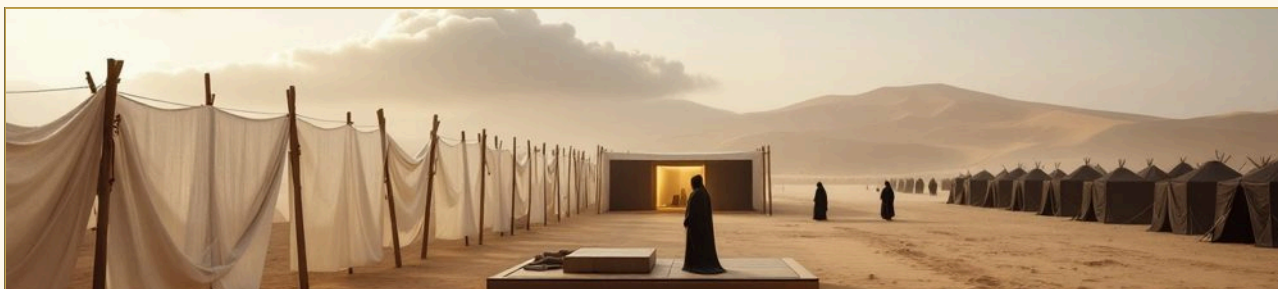

הרב רפאל בניזרי

תוכן הנושאים

נושאים להגות ושאלות לשיחה סביב שולחן פרשת פקודי

01	לשאת בתוכנו את דמות ה'
02	מקדש ששמו "משכון"
03	מנין קנה בצלאל את אומנותו?
04	במה להתחיל: בארון או בקירות?
05	מדוע בן שפחה לצד בן מלך?
06	יפה שיחתן של עבדי אבות מתורתן של בנים
07	אפשר היה לסגור כאן את התורה
08	שתל זר בתוך החיים
09	פעמיים אותה בקשה
10	האבות מעולם לא התגאו
11	תורת הבית ותורת הדרך
12	הנכרי שעסק רק בנחושת

הצגה

ספר שמות נחתם: הענן עוטף את אוהל מועד וכבוד ה' ממלא את המשכן. לדברי הרב, העולם נעשה כלי קיבול להשגחה האלוהית. אבל התגלות מניחה מיישור שמגלה אותה.

השאלה

מה פירוש שהאדם נעשה "בדמות אלקים" — ובאיזה תנאי יוכל לגלות את ה' בעולם?

התשובה

"ויכס הענן את אוהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן" (שמות מ, לד); "בדמות אלקים עשה אתו" (בראשית ה, א).

העולם הזה הוא מעשה ידי אלקים, אומר הרב. ואם העולם הוא מעשה ידי אלקים, אלקים מתגלה דרך העולם הזה. אבל מי יכול לגלותו? מי שנושא בתוכו דמות אלקים. מה פירוש הדבר? לא דמיון מבחינה גשמית, מבחינה גופנית. הדרך היחידה לבטא זאת היא לומר שהאדם מסוגל לשאת בתוכו את האלוהי, ומסוגל לגלותו.

כדי לגלותו, עליו להפנים את הקדושות שדיברנו עליהן. קודם כול את קדושתה הנשגבה של השבת, הקדושה בזמן, שהיא עיקר הכול. המילה הראשונה בתורה, "בראשית", היא תמונה של הזמן במוחלט; היא שמניעה את בריאת העולם, וכבר אמרנו שקוראים בה את המילה "שבת".

השלב האחרון בתוכנית ה' היה להביא את עם ישראל אל השבת ולתת לו שליטה על הזמן, כך שיוכל בעצמו לנהל את הזמן. אבל הוא יכול לכך רק אם הוא חי בקדושה המוחלטת של השבת: היא המקדשת את עם ישראל. רק אז יוכל לקדש את המקום — וקדושת המקום היא המשכן.

מסקנת הרב

הדרך היחידה לבטא זאת היא לומר שהאדם מסוגל לשאת בתוכו את האלוהי, ומסוגל לגלותו.

לקח לשולחן

להידמות לה' אינו עניין של מראה חיצוני. מה בדרך חיינו מגלה משהו אלוהי לסובבים אותנו? והאם אנו אדונים לזמננו, או שהזמן מנהל אותנו?

הצגה

התורה אינה קוראת לדירה זו "מקדש", אלא "משכון". חכמינו שומעים בשם זה את המילה "משכון": ערבון, שעבוד. המשכון מוכרז אפוא כבר־חורבן עוד לפני שהושלם.

השאלה

מדוע לכנות בקפידה כזאת דירה שידוע מראש שעלולים ליטול אותה בחזרה?

התשובה

"משכון" מלשון "משכון"; והמשכון הנקרא "אוהל מועד", אוהל המפגש.

אם בנו אותו בכל זאת, אומר הרב, הרי שהכול תלוי במה שיעשה בו האדם. אם האדם מפנים גם את קדושת הזמן וגם את קדושת המקום, המקום נעשה אוהל מועד, מרחב של מפגש עם האלוקי, הנמצא באמת בתנועה מתמדת: אז הוא יתקיים.

אבל ברגע שהאדם שוקע בשגרה ומתחיל לראות את הקדושה כדבר קפוא, שאינו מסוגל להתחדשות, לחידוש, ליצירה, אז יש רוויה, יש מוות. את המוות אין ה' נותן: האדם הוא שכופה אותו על עצמו. הוא כופה אותו על עצמו כשהוא מציב לעצמו גבולות, כשהוא חדל לראות רחוק יותר, לחדש, ליצור.

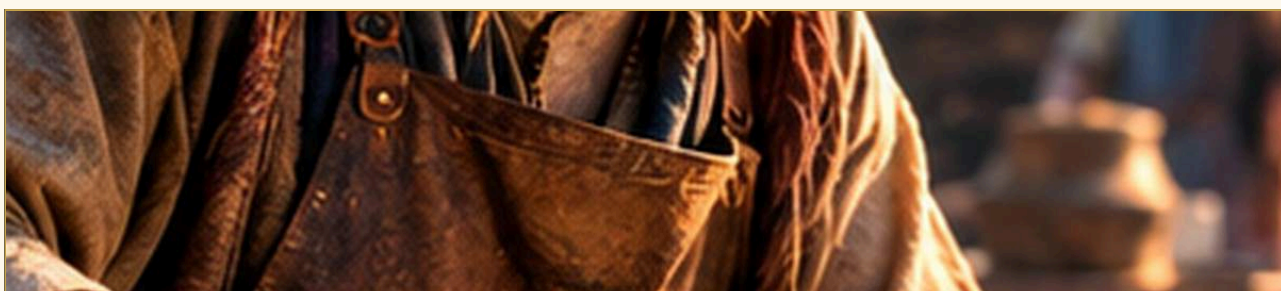
וה', אף כשברא את העולם, מחדשו כל הזמן. כדי שנוכל לעשות כמותו, צריך לפתח בתוכנו את האהבה הרוחנית הזו, את אהבת המוחלט.

מסקנת הרב

את המוות אין ה' נותן; האדם הוא שכופה אותו על עצמו.

לקח לשולחן

לעיתים אנו קוראים נאמנות למה שאינו אלא חזרה. איזה מנהג אנו חוזרים עליו בדיוק כפי שהוא שנים רבות בלי שהוספנו עליו דבר? ומה נוכל לחדש בו השבוע בלי לצאת מן המסגרת?

הצגה

בצלאל ואהליאב הצטיינו בצורפות, בעיבוד עורות, באריגת זהב וכסף. והרי העם יצא זה עתה ממאיתיים ועשר שנות עבדות, שבהן הצטיין רק בבניית מבנים.

השאלה

כיצד הופכים עבדים בנאים, מהיום למחר, לצורפים — ומה בתוכם אפשר את המתנה הזו?

התשובה

"ובצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה... ואתו אהליאב בן אחיסמך למטה דן" (שמות לח, כב–כג).

שואלים, אומר הרב, מנין בא חוש אמונותי זה. כיצד יכלו, מהיום למחר, להפוך לצורפים ולהוציא לפועל את יצירת האמנות שהייתה המשכן לפרטי פרטיה, בעוד שבמשך מאתיים ועשר שנים היו משועבדים? הם הצטיינו רק בבניית מבנים, לא באמנות הצורפות, לא בעיבוד העורות ולא באריגת בגדים בזהב וכסף.

אבל הם קנו חכמה זו משום שפיתחו בתוכם את חוש השלמות הזה. אז ניתנו להם מלמעלה האינטואיציה הזו, המתנה הזו: ה' הפקיד אותם על תפקידם.

המתנה שמלמעלה עונה אפוא לדרישה שעובדה למטה. כדי שהמשכן לא יגיע לרוויה, צריך, כמותם, לפתח בתוכנו את אהבת המוחלט.

מסקנת הרב

הם קנו חכמה זו משום שפיתחו בתוכם את חוש השלמות הזה.

לקח לשולחן

אנו מסבירים בקלות את כישרונותיהם של אחרים במזל. איזו דרישה עצמית אנו מטפחים בלי שאיש דורש אותה מאיתנו? ואיזה כישרון ויתרנו על פיתוחו באמרנו: זה לא בשבילי?

הצגה

משה מוסר את הציווי: קודם כלי המשכן, ואחר כך שלדו. בצלאל משיב: אם אתחיל בכלים, היכן אניח אותם בינתיים? משה מודה לו: בצל אל היית.

השאלה

האם משה לא היה מסוגל להבין זאת בעצמו — או שמא ראה, מן המקום שבו עמד, דבר אחר מבצלאל?

התשובה

משה לבצלאל: "שמא בצל אל היית וידעת?" (ברכות נה, א; רש"י שמות לח, כב).

יש כאן שתי דרכי חשיבה שונות, בשתי דרגות, אומר הרב. משה הוא אדם שעלה להר סיני. הוא קולט את דבר ה' פנים אל פנים, מפנימיות לפנימיות; הוא קולט אותו בעומקו. בעבורו, מה שחשוב בראש ובראשונה הוא קודש הקודשים: צריך שמקום זה, עם הארון שבו מונחים לוחות הברית, יוכל להקרין אל מעבר לפרוכת. משם היה צריך להתחיל.

אבל בצלאל אומר לו: היזהר. אל תשכח את אלה שנפתו לרעיון עגל הזהב, את אלה שמיקדו את כל אמונתם באיש משה. זה העם: צריך להכניסו מעט מעט אל חיי הרוח, הוא לא יגיע אל הקדושה בבת אחת. לכן קודם שלד המשכן, ואחר כך מעט מעט הכלים, ולסיים בארון, בקודש הקודשים.

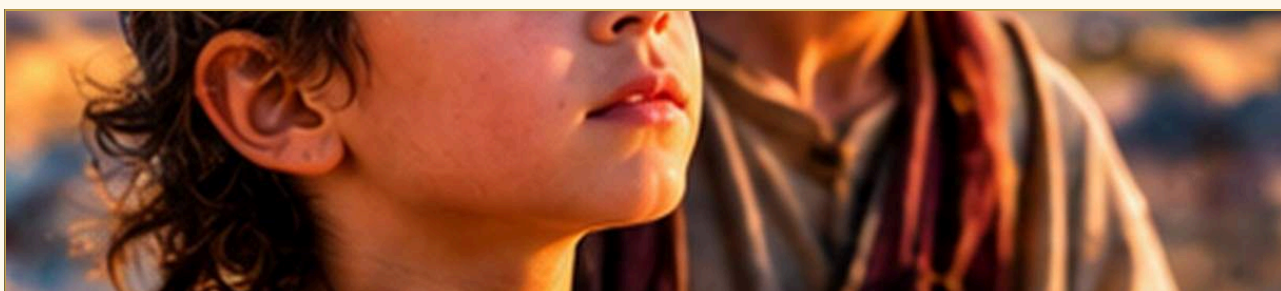
בצלאל נשא בתוכו את אהבת העם הפשוט ביותר, את אהבת מי שאפשר לקרבו, מי שלו בעיקר נועד המשכן הזה.

מסקנת הרב

הוא לא יגיע אל הקדושה בבת אחת.

לקח לשולחן

פעמים רבות היינו רוצים שאחרים ייכנסו בדרך שבה נכנסנו אנו. האם כפינו על ילד, על חבר, על אדם חדש פסגה שעדיין לא יכול היה לטפס אליה? באיזה "קיר" צנוע יותר יכולנו להתחיל עמו?

הצגה

בצלאל השתייך ליהודה, השבט המלכותי. שותפו אהליאב היה משבט דן, בן שפחה, במשפחה שבה בני לאה ורחל הביטו מעט מלמעלה על בני השפחות.

השאלה

מדוע לא ניתן היה להפקיד את המלאכה הקדושה ביותר של העם בידי עילית בלבד?

התשובה

"ואתו אהליאב בן אחיסמך למטה דן" (שמות לח, כג); "כי מלאה הארץ דעה את ה'" (ישעיהו יא, ט).

דן היה בנה של שפחה שהוכנסה למעגל המשפחתי של יעקב, מזכיר הרב. ובני רחל ולאה נהגו בבזבז מסוים כלפי בני השפחות, בלהה וזלפה. והנה לא רצו שהמשכן יהיה מעשה ידיה של עילית של אנשים שהגיעו בכוחות עצמם לראייה קוסמית של העולם והפנימו את השבת מלכתחילה. היה צריך להשאיר חלק לבנים שסופחו — או נכון יותר, שאומצו.

שכן האימוץ לא תמיד הצליח. שרה עשתה אותו דבר עם הגר, אבל הדבר לא הצליח: הגר גורשה מבית אברהם. אליעזר, התלמיד המושלם, הנאמן למשנתו של אברהם, אף הוא לא השאיר זרע בתוך עם ישראל.

המשכן הזה נועד לשרת לא את העם היהודי בלבד, אלא את כל האומות. חכמינו אמרו שהמקדש עתיד להתפשט על כל העיר ירושלים, שקדושת ירושלים תתפשט עד דמשק, וקדושת ארץ ישראל לעולם כולו. נגיע באמת אל המטרה כשתמלא הארץ דעה את ה'.

מסקנת הרב

לא רצו שהמשכן יהיה מעשה ידיה של עילית.

לקח לשולחן

פעמים רבות אנו מפקידים את מה שחשוב בידי הדומים לנו. מי במשפחתנו או בקהילתנו התקבל בלי ששותף אי פעם באמת? איזה חלק ממשי נוכל לתת לו במה שאנו בונים?

יפה שיחתן של עבדי אבות מתורתן של בנים

הצגה

חכמינו הבליטו משפט מפתיע: יפה שיחתן של עבדי בתי אבות מתורתן של בנים. ובתפילה אנו אומרים: אלקי אברהם, אלקי יצחק ואלקי יעקב. שלוש פעמים, אף שמדובר בה' אחד.

השאלה

מדוע לחזור שלוש פעמים על שם ה' לשלושה אנשים — ומי מונע מן הבנים, כשהם מחדשים, לצאת מן הגבולות?

התשובה

"יפה שיחתן של עבדי בתי אבות מתורתן של בנים" (בראשית רבה ס, ח); "מה שקנה עבד קנה רבו" (פסחים פח, ב).

עבדי בתי אבות, אומר הרב, הם המסורים לאדונם עד כדי כך שכל מה שהם עושים, הם עושים באהבה כזו, כאילו עשו זאת למען עצמם, בידעם שאדונם הוא שייהנה ממנו: מה שקנה עבד קנה רבו. מדוע שיחתם יפה מתורתן של בנים? משום שהם שידחפו את הבנים להישאר ללא תנאי בדרך ההורים.

כמובן, כל אחד יחדש את דרכו בחיים הרוחניים, והדבר מקובל. אבל כיצד לא לצאת מן התחומים, מן הגבולות? האידיאל הוא שיגיעו לומר: אלקי אברהם, אלקי יצחק ואלקי יעקב. מדוע לחזור על כך, הלא ה' אחד הוא? משום שדרכי הגישה אל האלוקי שונות, אבל הן נשאות נאמנות למשנתו של אברהם, נאמנות למקור.

ומי מחזיק אותם בנאמנות זו למקור? הדוגמה שנותנים עבדי בתי אבות. לכן אהליאב, צאצא של שפחה שדבקה לגמרי בחייו של יעקב, משתתף בבניין המשכן.

מסקנת הרב

דרכי הגישה אל האלוקי שונות, אבל הן נשאות נאמנות למשנתו של אברהם, נאמנות למקור.

לקח לשולחן

אנו רוצים שילדינו ימצאו את דרכם שלהם, ואנו חוששים שיעזבו את דרכנו. מי סביבנו — סב או סבתא, חבר נאמן — שומר על הנאמנות בלי לכפות העתקה? והאם דרכנו שלנו עדיין קשורה למקור?

הצגה

השכינה ממלאת את המשכן; הענן מכסה אותו ביום, ואש מאירה בו בלילה לעיני כל בית ישראל. המטרה נראית מושגת. ובכל זאת התורה ממשיכה עוד שלושה ספרים.

השאלה

אם ה' מצא את דירתו בתחתונים, מדוע אין הכתוב נעצר כאן — ומה אומרות המילים האחרונות של הספר?

התשובה

"לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם" (שמות מ, לח); "לעיני כל ישראל" (דברים לד, יב).

אפשר היה לסיים את התורה בסוף פקודי, אומר הרב, ולשים אולי בכרך אחר את ספרי ויקרא, במדבר ודברים. כשברא ה' את העולם, מה שביקש היה דירה בתחתונים, הכרה: הוא קיבל אותה. ואכן, הפסוק האחרון של פקודי — אש תהיה לילה בו לעיני כל בית ישראל — חוזר על המילים האחרונות של ספר דברים, של ספר התורה כולו.

יש אפוא דמיון בין סוף שמות לסוף דברים, אבל עם הבדל אחד: "בכל מסעיהם". מתרגמים לעיתים קרובות "בכל חנייתם"; אין זה נכון. התגלות ה' נעשתה דרך המשכן הזה, שקלט את אש התגלות סיני, אין על כך עוררין.

אבל עכשיו מתחילים המסעות, משום שזה אינו צריך להישאר קניין בלעדי של ישראל. זה צריך להיות קניין שייטיב עם האנושות כולה, עם כל העמים.

מסקנת הרב

עכשיו מתחילים המסעות, משום שזה אינו צריך להישאר קניין בלעדי של ישראל.

לקח לשולחן

אנו קוראים הצלחה לרגע שבו איננו צריכים עוד לזוז. מה השגנו, ואנו רואים בו קניין סופי? ואת מה שקיבלנו של יופי, עם מי אנו חולקים אותו מעבר לביתנו?

הצגה

שלמה המלך יהפוך את המשכן, האוהל הנודד, למקדש, בית של אבן. ובכל זאת, אף מקדש זה ייחרב, ויחזקאל הנביא יקבל את תבנית המקדש השלישי. היציבות נראית חומקת תמיד.

השאלה

מדוע החיים הרוחניים נשארים תמיד בלתי יציבים — והאם די במקדש של אבן כדי להבטיח להם קביעות?

התשובה

חזון המקדש העתידי, בספר יחזקאל (פרק מג).

נאמר לנו שהמשכן הוא משכון, מזכיר הרב. מדוע? משום שהחיים הרוחניים האלה נראים תמיד כשתל זר בתוך החיים. זה מפריע, משום שאינם משתלבים בקלות בחיי היום-יום; הם נגד הטבע, ולכן הם נשארים תמיד בלתי יציבים.

כיצד להבטיח להם יציבות, קביעות? צריך שיהפכו למקדש — ואף זה לא די. בנבואת יחזקאל, ה' מבקש ממנו להראות את תבנית הבית: מדובר בשלישי, שכן הבית השני לא היה באמת בדמות הראשון. חסרו בו חמישה דברים חשובים, והוא לא זכה להתגלות השכינה בתוכו.

הראשון זכה לה; ובכל זאת עתיד היה להיחרב, פשוט משום שיד האדם התערבה בו. הדבר פותח פתח לכל עבודת ה' הלוקה בסובייקטיביות.

מסקנת הרב

החיים הרוחניים האלה נראים כשתל זר בתוך החיים, וזה מפריע.

לקח לשולחן

תפילותינו, לימודנו, השבת שלנו, מפריעים לעיתים לסדר יומנו. היכן אנו מרגישים ש"שתל" זה נאבק בשגרה? ומה עוזר לו להיקלט אצלנו: הרגל קבוע, מקום, חברים?

הצגה

המלאכה הושלמה, כפי שנאמר על השמים והארץ. משה מרגיש צורך לברך את המעשה, והמדרש אומר איזו תפילה התפלל: פסוק מן המזמור שבו מבקשים פעמיים אותו דבר.

השאלה

מדוע, ברגע שהכול עלה יפה, צריך לבקש פעמיים שהמעשה יעמוד?

התשובה

"ויהי נעם ה' אלקינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו" (תהלים צ, יז).

צריך להבחין תחילה, אומר הרב, בין מלאכה לעבודה. מלאכה היא עיצוב חפץ לשימוש שיכול לשרת את הטוב ואת הרע, את החול ואת הקודש: היא אסורה בשבת. העבודה, הקושרת את המעשה לעבודת ה' בלבד, מותרת. אבל לאורך כל מלאכת המשכן חוזר פועל אחד, "עשייה", המזכיר את "נעשה ונשמע": נממש את עצמנו דרך מה שנעשה.

ובתוך מעשה עבודת ה' הזה יכולה להתגבש שביעות רצון עצמית, תחושת רווחה, סיפוק של חובה שמולאה. וזהו הרעל של כל עבודת ה'. מרגע שהאדם סבור שענה על כל הוראות ה' ושאין לו במה להאשים את עצמו, הוא הפך את משכנו למשכון: הוא עלול לאבדו.

יש אפוא ללוות כל מעשה בשתי בקשות אלה: מעשה ידינו, תן שיצליח; עזור לנו במימוש. אפשר להיות אמן בכל דבר ולאבד הכול בגלל תחושת סיפוק זו בלבד. צריך להיות תמיד ביראה זו, בדאגה זו לעשות היטב, בפחד זה מפני מעידה.

מסקנת הרב

אפשר להיות אמן בכל דבר, ובגלל תחושת הסיפוק הזו בלבד לאבד הכול.

לקח לשולחן

יש בחובה שמולאה שביעות רצון העלולה לסגור הכול. במה אנו מרוצים ביותר השנה? ומה אם דווקא שם חדלנו להתקדם?

הצגה

מי מסוגל להתפלל על מעשהו בלי לראות את עצמו כאדונו? הרב משיב: עבדי בתי אבות. לא עבדי התורה או החכמים, אלא של האבות. והוא מביא לדוגמה את יעקב השב אל בית אביו.

השאלה

מדוע לדבר על עבדי בתי אבות ולא על עבדי התורה — וכיצד נעשית תפילה ברכה?

התשובה

"אנא ה' הושיעה נא אנא ה' הצליחה נא" (תהלים קיח, כה); "וישב יעקב בארץ מגורי אביו" (בראשית לו, א).

צריך שה' יהיה גם שותף פעיל במה שאנו עושים, אומר הרב, ושנשתף אותו בכל מעשינו, כך שתפילתנו תיעשה ברכה. כשהתפילה נעשית ברכה, היא מקור הצלחה. ה"אנא ה' הושיעה נא" הוא שנותן את הביטחון של "אנא ה' הצליחה נא".

מי מסוגל לכך? עבדי בתי אבות. מדוע לא עבדי התורה או החכמים? משום שלאבות לא הייתה התורה. הם פיתחו זאת בתוכם, ומעולם לא גילו שמץ של גאווה, שמץ של התפארות במה שהצליחו. להפך, הם נשארו על המשמר.

נזכור את יעקב: אף אחרי שגבר על עשו אחיו, הוא מגיע אל הארץ שבה גר אביו. הכתוב אומר "מגורי", שבא גם מן הפועל "יגור", לפחד. הוא בא עם תחושת יראה: יראה שמא לא יוכל להתמיד בישיבתו בארץ הזו.

מסקנת הרב

הם מעולם לא גילו שמץ של גאווה, שמץ של התפארות במה שהצליחו.

לקח לשולחן

אחרי הצלחה אנו נוטים להתיישב בנחת. כיצד אנו משתפים את ה' במה שאנו עושים — לפני, בתוך, אחרי? ואיזו הצלחה אחרונה הייתה ראויה, במקום מעט גאווה, ל"אנא"?

הצגה

ה' קיבל את דירתו בתחתונים, אבל עכשיו צריך לצאת לדרך. אילו כללים צריכים ללוות אותנו? הרב מביא אמירה של הרב קוק על שני הספרים הבאים אחרי שמות: ויקרא ובמדבר.

השאלה

האם מתנהגים כאותו אופן בבית ובדרך הגלות — ולמה נועדו מסעות המדבר?

התשובה

הרב קוק: ויקרא — תורת הבית; במדבר — תורת הדרך.

הרב קוק נהג לומר, מביא הרב, שויקרא הוא תורת הבית: כיצד להתנהג בבית, אילו קרבנות להביא, כיצד לחיות בחברה ובמשפחה. במדבר הוא קוד ההתנהגות כשאנו בגלות, נרדפים, נידונים לנדודים. אפשר היה להבחין בין תורת ביתנו לבין תורת החוץ, כשאנו מתמודדים עם העולם שבחוץ.

אבל זו אותה תורה. והראיה: פרטים מחיי העם במדבר כתובים בשמות, ופרטים מן המשכן, כמו הדלקת המנורה, נמצאים במדבר. ויקרא ניתן למרגלות סיני; במדבר מתחיל בשנה השנית, כשהעם עוזב את ההר ויוצא לדרך.

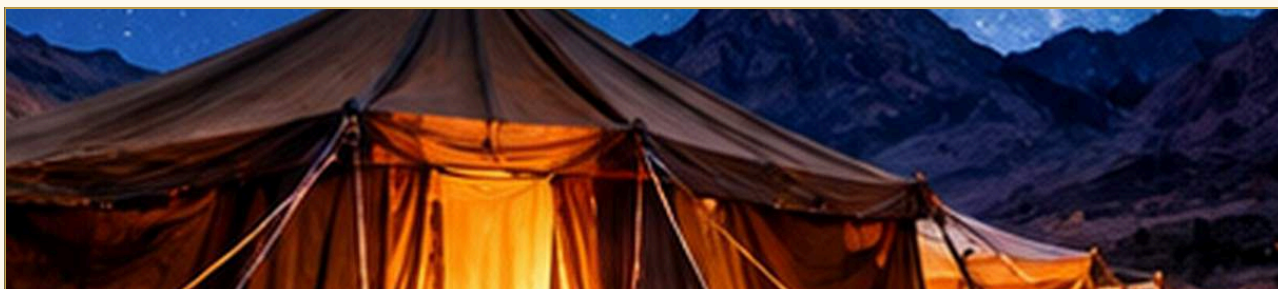
המדבר הזה הוא דרך הגלות שאמורה להביא את העם להתיישב בארצו. התחנות שעוברים במרחב הן בעבורנו דרך להראות לעולם את אמונתנו, את ידיעתנו, להעיד על המשכן השוכן בתוכנו ושאונו נושאים עמנו, גם אם החומות נהרסו, בכל מחיר.

מסקנת הרב

המשכן השוכן בתוכנו, שאנו נושאים עמנו גם אם החומות נהרסו, בכל מחיר.

לקח לשולחן

האם אנו אותם אנשים בבית ובחוץ, בעבודה, בנסיעה? מה אנו לוקחים מ"המשכן הפנימי" שלנו כשאנו יוצאים מביתנו? ומה אחרים רואים ממנו?

הצגה

לבניין המקדש הביא שלמה פועלים ששלח חירם מלך צור. מי שהצטיין ביניהם נשא אותו שם: אביו היה מצור, ואמו משבט נפתלי. והוא עסק רק בכלי הנחושת.

השאלה

מה מלמד אותנו האומן הזה שבא מבחוץ, ושעבודתו הוגבלה לנחושת, על מקומן של תרבויות זרות בעבודת ה'?

התשובה

"כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים" (ישעיהו נו, ז); חירם, "בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי ואביו איש צרי חרש נחשת" (מלכים א ז, יד).

המטרה, אומר הרב, היא להביא את העולם להכיר בערכים שאנו נושאים — אולי לא בכללותם, אבל מעט מעט, מבחוץ פנימה, כמו אצל בעל התשובה. לכן, בחנוכת המקדש, אמר שלמה המלך שביתו יהיה בית תפילה לכל העמים, ושיתף בבנייתו פועלים נוכרים ששלח חירם מלך צור.

מי שהצטיין ביניהם נולד מנישואי תערוכת: אביו היה מצור, ואמו משבט נפתלי. דרך פתוחה לאומות: אפילו מי שבא לגמרי מבחוץ והצליח להשתלב בעם היהודי יש לו מקום בבניין המקדש.

אולי לא יביא עמו את התורה כולה. חירם עסק רק בנחושת, בכלי הנחושת — לא כל הנוצץ זהב, והנחושת היא כזו. אבל אלה יסודות של תרבות זרה שגם הם יכולים להשתלב בעבודת ה', ובלבד שמשלבים אותם בדרכם של עבדי בתי אבות: לשרת את מגמת האבות, בלי לסטות ממנה.

מסקנת הרב

מוצגת דרך הפתוחה לאומות.

לקח לשולחן

לעיתים אנו מצפים מאחרים שיביאו הכול, או כלום. מי סביבנו יש לו רק "נחושת" להציע — והאם אנו מפנים לו מקום? מה קיבלנו של טוב מתרבות אחרת, וידענו להעמידו בשירות אמונתנו?